

رساله دکتری

جرم سیاسی: واکاوی فقهی-حقوقی مبانی و آثار

بهزاد جوادی

استاد راهنما:

دکتر محمدهادی صادقی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی- بخش حقوق جزا و جرم شناسی

شهریور ۱۳۹۹

جرم سیاسی: واکاوی فقهی-حقوقی مبانی و آثار
بهزاد جوادی

۱۳۹۹

دانشگاه شیراز

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

رساله دکتری در رشته

حقوق جزا و جرم شناسی

جرم سیاسی: واکاوی فقهی-حقوقی مبانی و آثار

به کوشش

بهزاد جودکی

استاد راهنما

دکتر محمدهادی صادقی

شهریور ۱۳۹۹

روزگار

به نام خدا

تعهدنامه

این جانب بهزاد جودکی به شماره دانشجویی ۹۲۳۴۱۹۰ دانشجوی مقطع دکتری تأیید می‌کنم که این رساله حاصل پژوهش خودم است و در مواردی که از منابع دیگران استفاده شده، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظهار می‌نمایم که تحقیق و موضوع رساله‌ام تکراری نیست و موارد زیر را نیز تعهد می‌کنم:

۱- بدون کسب مجوز دانشگاه شیراز و اجازه از استاد، تمام یا قسمتی از دستاوردهای رساله خود را در مجامع و رسانه‌های علمی اعم از همایش‌ها و مجلات داخلی و خارجی به صورت مکتوب یا غیرمکتوب منتشر ننمایم.

۲- اسامی افراد خارج از کمیته‌رساله را بدون اجازه‌استاد راهنما به جمع نویسندگان مقاله‌های مستخرج از رساله اضافه نکنم.

۳- از درج نشانی یا وابستگی کاری (affiliation) نویسندگان سازمان‌های دیگر (غیر از دانشگاه شیراز) در مقاله‌های مستخرج از رساله بدون تأیید استاد راهنما اجتناب نمایم.

همه حقوق مادی و معنوی این اثر مطابق با آیین‌نامه مالکیت فکری، متعلق به دانشگاه شیراز است. چنانچه مبادرت به عملی خلاف این تعهدنامه محرز گردد، دانشگاه شیراز در هر زمان و به هر نحو مقتضی حق هرگونه اقدام قانونی را در استیفای حقوق خود دارد.

بهزاد جودکی

تاریخ و امضاء: ۱۳۹۹/۶/۳۱

به نام خدا

جرم سیاسی: واکاوی فقهی-حقوقی مبانی و آثار

به کوشش
بهزاد جودکی

رساله

ارائه شده به دانشگاه شیراز به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم
برای اخذ درجه دکتری

در رشته
حقوق جزا و جرم‌شناسی

دانشگاه شیراز
شیراز
جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی کمیته رساله، با درجه: عالی

دکتر محمدهادی صادقی، دانشیار بخش حقوق جزا و جرم‌شناسی (استاد راهنما) .....

دکتر فضل‌الله فروغی، دانشیار بخش حقوق جزا و جرم‌شناسی (استاد مشاور) .....

دکتر هادی صادقی اول، استادیار بخش علوم سیاسی (استاد مشاور) .....

دکتر حسین غلامی، استاد بخش حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی .....

(داور خارج از دانشگاه) .....

دکتر شهرام ابراهیمی، دانشیار بخش حقوق جزا و جرم‌شناسی (داور متخصص داخلی) .....

شهریور ۱۳۹۹

تقدیم به

پدر عزیزم که مشوق، اینجانب در طی دوران تحصیل بود...

مادر دلسوزم که دعای او همیشه در زندگی بدرقه راهم بود...

همسر مهربانم که در طی انجام این اثر، یاور و همراه من بود...

سپاس‌گزاری

سپاس و ستایش مر خدای را جل و جلاله که آثار قدرت او بر چهره روز روشن، تابان است و انوار حکمت او در دل شب تار، درفشان. آفریدگاری که خویشتن را به ما شناساند و درهای علم را بر ما گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بنده ضعیف خویش را در طریق علم و معرفت بیازماید. وظیفه سپاسگزاری و قدردانی از زحمات جناب استاد محترم راهنما جناب دکتر محمدهادی صادقی را دارم که با نکته‌های دلاویز و گفته‌های بلند، صحیفه‌های سخن را علم پرور نمود و همواره راهنما و راه‌گشای نگارنده در اتمام پایان نامه بوده است. همچنین لازم می‌داند از زحمات و مشاوره‌های اساتید محترم مشاور جناب دکتر فضل اله فروغی و جناب دکتر هادی صادقی اول که در طول اجرای این تحقیق، دلسوزانه اینجانب را راهنمایی فرموده‌اند، صمیمانه تشکر و قدردانی نماید. امید آن دارد این اثر ناقابل مورد رضای خداوند متعال و مورد استفاده طالبان آن قرار گیرد.

چکیده

جرم سیاسی: واکاوی فقهی-حقوقی مبانی و آثار

به کوشش

بهزاد جودکی

دولت‌ها هرچند به صورت ظاهری خود را متعهد به رعایت حقوق و اعطای رژیم ارفاقی به مجرمان سیاسی نشان می‌دهند، اما در مقام عمل همه آنها یکسان رفتار نمی‌کنند. به نحوی که وجود نظام‌های مختلف سیاسی سبب شده تا اعمال مغل نظام سیاسی، با توجه به زمان و مکان‌های متفاوت، برخورد متفاوتی را در برداشته باشد، از این رو شناخت مبانی جرم سیاسی کاملاً ضروری به نظر می‌رسد.

به لحاظ مبانی جرم سیاسی، عقیده‌ی کلی بر آن است که نباید کسانی را که به علت منافع فردی یا از بین بردن نظم عمومی به ارتکاب جرم مبادرت می‌ورزند، با کسانی که با انگیزه‌ی اصلاح‌گرایانه مرتکب جرم می‌شوند یکسان دانست و درنهایت با مجرمین سیاسی برخوردی همانند مجرمین عادی داشت، بلکه باید ارفاقات ویژه‌ای را برای مجرمان سیاسی در نظر گرفت. اما اختلاف در چگونگی برخورد با آنها بوده به نحوی که نظرات متفاوتی همچون رویکرد انکار جرم سیاسی، رویکرد جرم زدایی از جرم سیاسی، رویکرد کیفرزدایی از جرم سیاسی و درنهایت رویکرد جرم دانستن و اعمال مجازات بر آنها اما با اعطای رژیم ارفاقی به مجرمان سیاسی در مرحله دادرسی و اجرای حکم وجود دارد.

سیاسی بودن یک جرم، وصف عارضی است که به خاطر قانون دیگر بر یکسری از جرایم عادی وضع می‌شود؛ اینکه به بعضی جرایم، وصف سیاسی داده می‌شود، اولاً به خاطر خصیصه‌ای است که در این جرایم وجود داشته و می‌تواند علیه حکومت و نهادهای سیاسی ارتکاب یابد ثانیاً وجود انگیزه خیرخواهانه مجرم سیاسی می‌باشد. انتساب وصف سیاسی به جرایم عادی به عنوان جرم سیاسی تنها موجب ایجاد آیین دادرسی متفاوت برای دو نوع جرایم (سیاسی و عادی) خواهد گردید و مبنای اصلی تفکیک جرم سیاسی از جرم عادی ایجاد آیین دادرسی ارفاقی برای مجرمان سیاسی بوده است والا درخصوص مجازات، تفاوتی بین جرایم سیاسی و عادی وجود ندارد.

در حقوق ایران براساس اصل ۱۶۸ قانون اساسی، تعریف و تعیین ضوابط جرم سیاسی می‌بایست براساس موازین اسلامی باشد؛ از این رو عملاً عرصه برای طرح مباحث حقوقی اسلامی

در کنار مباحث نوین حقوقی فراهم و مهیا گردید. هرچند که در حقوق جزای اسلامی، جرایم به سیاسی و غیرسیاسی تقسیم نشده و این اصطلاح برگرفته شده از حقوق عرفی بوده اما بعضی جرایم همچون بغی در اسلام ماهیت سیاسی دارند که می توان به مدد مبانی آنها، در تبیین معنا و نظام ارفاقی جرم سیاسی استفاده لازم و صحیح را نمود.

قانون جرم سیاسی ایران در سال ۱۳۹۵ برای حمایت از حقوق متهمان و مجرمان سیاسی به تصویب رسید؛ با دقت در آثار این قانون به نظر می رسد قانونگذار ارفاقات و امتیازات ویژه ای را برای آنان در این قانون در نظر نگرفته و مبانی ارفاقی این قانون با مبانی ارفاقی فقهی-حقوقی جرم سیاسی مغایرت داشته و به هیچ وجه حقوق متهمان و مجرمان سیاسی را تضمین نمی نماید.

واکنش های حقوقی به جرم سیاسی می بایست تحت غایات و هنجارمندی های خاص نظام حقوقی ارفاقی واقعی قرار گیرد. چرا که مجرم سیاسی نه تنها معارض با رستگاری عمومی جامعه نیست، بلکه به واسطه انگیزه دگرخواهانه، گذار به دموکراسی را تسهیل می نماید. بنابراین اعطای ارفاق های ویژه در مراحل مختلف دادرسی به متهمان و محکومین سیاسی به واسطه توسعه قضایی و تحکیم احترام و کرامت انسانی، بایستی متناسب با سیر تحولات مفهوم جرم سیاسی متحول شود. این تغییر روش در برخورد با مجرمین سیاسی، ناشی از تحول در نگرش جامعه و قانون گذاران نسبت به مخالفان سیاسی بوده که از اندیشه های اصلاحی و اهداف متعالی و غیر شخصی در مجرمین سیاسی نشأت می گیرد.

واژگان کلیدی: انگیزه سیاسی، جرم سیاسی، حکومت، رژیم ارفاقی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: مقدمه	۱
۱-۱- طرح بحث و اهمیت موضوع.....	۱
۲-۱- بیان مساله.....	۳
۳-۱- سوالات تحقیق.....	۵
۴-۱- فرضیات تحقیق.....	۶
۵-۱- پیشینه تحقیق.....	۶
۶-۱- اهداف و کاربردهای تحقیق.....	۹
۷-۱- مشکلات تحقیق.....	۱۰
۸-۱- روش انجام تحقیق.....	۱۰
۹-۱- سازماندهی مطالب تحقیق.....	۱۱
فصل دوم: از تحلیل مفاهیم تا تبیین منابع تاریخی-قانونی ناظر بر جرم سیاسی	۱۳
۱-۲- واژه شناسی.....	۱۴
۱-۱-۲- واژگان کلیدی.....	۱۴
۱-۱-۱-۲- جرم سیاسی.....	۱۴
۲-۱-۱-۲- سیاست.....	۱۶
۳-۱-۱-۲- انگیزه سیاسی.....	۲۰
۲-۱-۲- واژگان مهم و مرتبط.....	۲۱
۱-۲-۱-۲- نظام سیاسی.....	۲۱
۲-۲-۱-۲- نهادهای سیاسی.....	۲۲
۳-۲-۱-۲- قدرت سیاسی.....	۲۳
۲-۲- مفهوم جرم سیاسی.....	۲۵
۱-۲-۲- قرائت های انتقادی از مفهوم جرم سیاسی.....	۲۷
۱-۲-۲- جرم عقیدتی.....	۲۹
۲-۱-۲-۲- جرم فرااجتماعی.....	۳۰
۳-۱-۲-۲- مجرم احساساتی.....	۳۱

- ۳۳..... ۲-۲-۱-۴- مجرم شرور.....
- ۳۴..... ۲-۲-۲- تمیز مفهوم جرم سیاسی از اصطلاحات مشابه.....
- ۳۵..... ۲-۲-۱- جرایم امنیتی.....
- ۳۶..... ۲-۲-۲- جرایم تروریستی.....
- ۳۸..... ۲-۲-۳- نافرمانی مدنی.....
- ۴۲..... ۲-۳- تحولات تاریخی جرم سیاسی.....
- ۴۲..... ۲-۳-۱- پیشینه جرم سیاسی در جهان.....
- ۴۲..... ۲-۳-۱- دوره شدت عمل.....
- ۴۵..... ۲-۳-۱- دوره افراط در ارفاق.....
- ۴۷..... ۲-۳-۱- دوره تعادل در ارفاق.....
- ۴۸..... ۲-۳-۲- پیشینه جرم سیاسی در ایران.....
- ۴۸..... ۲-۳-۱- عهد باستان.....
- ۴۸..... ۲-۳-۱- دوران هخامنشیان.....
- ۴۹..... ۲-۳-۱- دوران ساسانیان.....
- ۵۰..... ۲-۳-۲- عهد معاصر.....
- ۵۰..... ۲-۳-۱- دوران انقلاب مشروطه.....
- ۵۲..... ۲-۳-۲- دوران پهلوی.....
- ۵۴..... ۲-۳-۲- دوران انقلاب اسلامی ایران.....
- ۵۹..... ۲-۴- جرم سیاسی در اسناد قانونی.....
- ۶۰..... ۲-۴-۱- منابع ملی.....
- ۶۱..... ۲-۴-۱- حقوق ایران.....
- ۶۸..... ۲-۴-۱- حقوق تطبیقی.....
- ۶۹..... ۲-۴-۲- منابع فراملی.....
- ۷۰..... ۲-۴-۱- منابع الزام آور.....
- ۷۱..... ۲-۴-۱-۱- کنوانسیون پناهندگی دیپلماتیک کاراکاس.....
- ۷۲..... ۲-۴-۱-۲- کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان.....
- ۷۴..... ۲-۴-۲- منابع ارشادی.....
- ۷۴..... ۲-۴-۲-۱- کنفرانس بین المللی حقوق جزا.....
- ۷۵..... ۲-۴-۲-۲- موسسه حقوق بین الملل.....
- ۷۶..... ۲-۴-۲-۳- اعلامیه اصول نوگارد.....

فصل سوم: مبناشناسی رویکرد فقهی-حقوقی به جرم سیاسی و معیارهای آن..... ۷۹

- ۱-۳-۱- مبانی جرم سیاسی..... ۸۱
- ۱-۱-۳- خوانش فقهی..... ۸۳
- ۱-۱-۳-۱- رویکرد موافقین..... ۸۳
- ۱-۱-۳-۱-۱- واکنش متفاوت به انگیزه های خیرخواهانه..... ۸۵
- ۱-۱-۳-۱-۲- جایگاه اجتماعی بزهکاران..... ۸۶
- ۱-۱-۳-۱-۳- آزادی فکر و اندیشه..... ۸۸
- ۱-۱-۳-۱-۴- آزادی عقیده..... ۸۹
- ۱-۱-۳-۱-۵- آزادی بیان و قلم..... ۹۱
- ۱-۱-۳-۲- رویکرد مخالفین..... ۹۲
- ۱-۱-۳-۱-۲-۱- عدم امکان تصور جرایم سیاسی در جرایم حدی..... ۹۳
- ۱-۱-۳-۲-۲- لزوم صیانت از امنیت نظام اسلامی..... ۹۳
- ۱-۱-۳-۲-۳- لزوم اطاعت از مقام ولایت فقیه..... ۹۶
- ۱-۱-۳-۲-۴- تقدس حکومت دینی..... ۹۸
- ۱-۱-۳-۳- نظر مختار..... ۹۹
- ۱-۱-۳-۲- خوانش حقوقی..... ۱۰۱
- ۱-۱-۳-۲-۱- رویکرد انکار جرم سیاسی..... ۱۰۳
- ۱-۱-۳-۲-۱-۱- نسبی بودن جرم سیاسی..... ۱۰۵
- ۱-۱-۳-۲-۱-۲- تعریف ناپذیری جرم سیاسی..... ۱۰۵
- ۱-۱-۳-۲-۲- رویکرد جرم زدایی از جرم سیاسی..... ۱۰۷
- ۱-۱-۳-۲-۱-۲- اصل حق بودن آزادی..... ۱۰۸
- ۱-۱-۳-۲-۲- آزادی بیان..... ۱۱۲
- ۱-۱-۳-۲-۲-۱- حق بر تعیین سرنوشت..... ۱۱۴
- ۱-۱-۳-۲-۲-۴- آموزه های جرم شناختی..... ۱۱۵
- ۱-۱-۳-۲-۳- رویکرد کیفرزدایی از جرم سیاسی..... ۱۱۸
- ۱-۱-۳-۲-۱-۳- عدم حالت خطرناک مجرمان سیاسی..... ۱۱۹
- ۱-۱-۳-۲-۱-۳- ناکارآمدی اجرای مجازات..... ۱۲۰
- ۱-۱-۳-۲-۴- رویکرد ارفاق به مجرم سیاسی..... ۱۲۱
- ۱-۱-۳-۲-۱-۴- تفاوت صدمه ناشی از جرم سیاسی و جرم عادی..... ۱۲۵
- ۱-۱-۳-۲-۱-۴- اصل قرارداد اجتماعی..... ۱۲۷
- ۱-۱-۳-۲-۱-۴- اهداف خیرخواهانه مجرم سیاسی..... ۱۲۹

- ۲-۳- معیارهای جرم سیاسی..... ۱۳۰
- ۱-۲-۳- معیار فقهی..... ۱۳۱
- ۱-۲-۳- ۱- ملاک کثرت عددی، شوکت و عظمت..... ۱۳۶
- ۱-۲-۳- ۲- ملاک خروج از سیطره حکومت..... ۱۴۰
- ۱-۲-۳- ۳- ملاک توجیه سیاسی و شبهه ناک..... ۱۴۲
- ۲-۲-۳- معیار حقوقی..... ۱۴۸
- ۱-۲-۳- ۱- ملاک پیشامد سیاسی..... ۱۴۹
- ۲-۲-۳- ۲- ملاک انگیزه غالب سیاسی..... ۱۵۲
- ۲-۲-۳- ۳- ملاک عینی..... ۱۵۴
- ۲-۲-۳- ۴- ملاک مختلط..... ۱۵۵

فصل چهارم: آثار فقهی-حقوقی جرم سیاسی..... ۱۵۹

- ۱-۴- نظام فقهی-حقوقی جرم سیاسی از نظرگاه درک موضوعی..... ۱۶۳
- ۱-۱-۴- اصول کیفرگذاری ناظر به نظریه پیامد محور..... ۱۶۶
- ۱-۱-۴- رویکرد فقهی..... ۱۶۷
- ۱-۱-۴- ۱-۱-۱- حفظ مصالح خمسه..... ۱۶۸
- ۱-۱-۴- ۲-۱-۱- حفظ مصلحت عمومی..... ۱۶۹
- ۲-۱-۴- رویکرد حقوقی..... ۱۷۱
- ۱-۲-۱-۴- اخلاق گرایی قانونی..... ۱۷۲
- ۲-۲-۱-۴- اصل مصلحت عمومی..... ۱۷۴
- ۲-۱-۴- پاسخ دهی شکلی ناظر به نظریه پیامدمحور..... ۱۷۶
- ۲-۱-۴- ۱- مرحله قبل از ارتکاب جرم..... ۱۷۷
- ۲-۲-۱-۴- ۲- مرحله پیگرد..... ۱۷۸
- ۲-۲-۱-۴- ۳- مرحله دادرسی..... ۱۷۹
- ۲-۴- نظام فقهی-حقوقی جرم سیاسی از نظرگاه درک شخصی..... ۱۸۱
- ۱-۲-۴- اصول کیفرگذاری ناظر به نظریه انگیزه محور..... ۱۸۲
- ۱-۲-۴- ۱- رویکرد فقهی..... ۱۸۳
- ۲-۲-۴- ۲- رویکرد حقوقی..... ۱۸۴
- ۲-۲-۴- پاسخ دهی شکلی ناظر به نظریه انگیزه محور..... ۱۸۷
- ۱-۲-۴- ۱- مرحله تعقیب و تحقیق..... ۱۸۸

- ۱۸۹.....۲-۲-۲-۴ مرحله دادرسی.....
- ۱۹۰.....۳-۴ نظام فقهی-حقوقی جرم سیاسی از نظرگاه درک مختلط.....
- ۲۰۰.....۱-۳-۴ اصول کیفرگذاری ناظر به نظریه مختلط.....
- ۲۰۱.....۱-۱-۳-۴ رویکرد فقهی.....
- ۲۰۱.....۱-۱-۳-۴ اصل عدالت.....
- ۲۰۳.....۱-۳-۴ اصل کرامت.....
- ۲۰۵.....۲-۱-۳-۴ رویکرد حقوقی.....
- ۲۰۵.....۱-۲-۳-۴ اصل پدرسالاری قانونی.....
- ۲۰۷.....۲-۲-۳-۴ اصل آزادی اراده.....
- ۲۰۸.....۲-۳-۴ پاسخ دهی شکلی ناظر به نظریه مختلط.....
- ۲۱۰.....۱-۲-۳-۴ رویکرد حمایتی.....
- ۲۱۱.....۱-۱-۲-۳-۴ مرحله تعقیب و تحقیق.....
- ۲۱۱.....۱-۱-۲-۳-۴ عدم اجرای مقررات آیین دادرسی جرم
- ۲۱۱.....مشهود برای متهمان سیاسی.....
- ۲۱۳.....۲-۳-۴ عدم انتشار تصویر متهم سیاسی.....
- ۲۱۶.....۳-۳-۴ مجزا بودن محل نگهداری.....
- ۲۱۷.....۴-۳-۴ عدم انجام تحقیقات توسط دادستان.....
- ۲۱۸.....۲-۳-۴ مرحله دادرسی و اجرای حکم.....
- ۲۱۹.....۱-۲-۳-۴ رسیدگی در دادگاه کیفری یک.....
- ۲۲۱.....۲-۳-۴ رسیدگی در حضور هیأت منصفه.....
- ۲۲۷.....۳-۲-۳-۴ رسیدگی علنی.....
- ۲۳۰.....۴-۲-۳-۴ عدم شمول مقررات تکرار جرم.....
- ۲۳۱.....۵-۲-۳-۴ عدم استرداد مجرمین سیاسی.....
- ۲۳۵.....۲-۲-۳-۴ رویکرد سخت گیرانه.....
- ۲۳۶.....۱-۲-۳-۴ مرحله تعقیب و تحقیق.....
- ۲۳۶.....۱-۱-۲-۳-۴ بازداشت موقت متهمان سیاسی.....
- ۲۳۹.....۲-۲-۳-۴ ایراد عدم صلاحیت توسط متهم.....
- ۲۴۲.....۲-۲-۳-۴ مرحله دادرسی و اجرای حکم.....
- ۲۴۳.....۱-۲-۲-۳-۴ حبس انفرادی.....
- ۲۴۵.....۲-۲-۲-۳-۴ ممنوعیت از پوشاندن لباس زندان.....
- ۲۴۵.....۳-۲-۲-۳-۴ حق ملاقات و مکاتبه مجرم سیاسی.....

- ۲۴۶-۴-۳-۲-۲-۴- حق دسترسی به اخبار و اطلاعات.....
- ۲۴۷-۴-۳-۲-۲-۵- عفو.....
- ۲۴۹-۴-۳-۲-۲-۶- اعاده حیثیت.....
- ۲۵۳-۴-۴- پاسخ دهی واکنشی به جرم سیاسی.....
- ۲۵۴-۴-۱- رویکرد فقهی.....
- ۲۵۶-۴-۱-۱- حدود.....
- ۲۵۸-۴-۱-۲- تعزیرات.....
- ۲۵۹-۴-۲- رویکرد حقوقی.....
- ۲۶۱-۴-۲-۱- رویکرد پیشامدرن.....
- ۲۶۲-۴-۲-۱- یکسان انگاری مجازات جرم سیاسی و جرم عادی.....
- ۲۶۵-۴-۲-۱-۲- تغییر ماهیت جرایم سیاسی به جرایم امنیتی.....
- ۲۶۸-۴-۲-۲- رویکرد مدرن.....
- ۲۶۹-۴-۲-۲-۱- توسعه سیاسی و تثبیت راهبرد تحمل و مدارا.....
- ۲۷۰-۴-۲-۲-۲- توسعه قضایی و گسترش تضمین های دادرسی همگانی.....
- ۲۷۲-۴-۵- نتیجه گیری.....

منابع..... ۲۷۹

فصل اول

مقدمه

۱-۱- طرح بحث و اهمیت موضوع

یکی از جلوه های مهم عملکرد حکومت، رعایت حقوق بشر و حقوق شهروندان به ویژه در زمینه آزادی بیان و عقاید، آزادی فعالیت سیاسی می باشد. با این وجود در دوران باستان تفکر برخورد شدید با مخالفان حکومت و حاکمان وجود داشته، آنها را دشمن اجتماع و مردم تلقی می کردند؛ از بین بردن بدون قید و شرط مجرم سیاسی، مصادره اموال مجرم و همچنین سرایت مجازات ها به خانواده و وابستگان مجرم سیاسی، نمونه ای از برخوردهای شدید بوده است.

در پی تحولات سیاسی، اجتماعی اوایل قرن نوزدهم، تحولی شگرف در نوع تفکر و همچنین برخورد با این دسته از مجرمین به وجود آمد. این تحولات سیاسی، اجتماعی موجب گردید قوانین و مقررات کیفری، تحت تاثیر قرار گرفته و برخورد تازه ای نسبت به مجرمین سیاسی پدیدار گردد؛ اما پس از مدتی سیر قهقرایی به سوی اعمال شدید و سخت گیرانه گذشته آغاز گردید و رژیم ارفاقی نسبت به مجرمین سیاسی کم رنگ شد. در حقوق اسلام نیز مساله برخورد با مخالفان حکومت از ابتدای تشکیل حکومت اسلامی مورد توجه بوده است. این موضوع در دوران حکومت پیامبر (ص) و خلفای بعد از وی، بخصوص دوران حکومت امام علی (ع) وجود داشته است و ما می توانیم مسائل مربوط به برخورد و نوع نگرش اسلام به مجرمین سیاسی را استنباط نماییم.

حقیقت این است که در بین علمای حقوق و در اکثر قوانین کشورهای دیگر، مفهوم مشخص و تعریف روشنی از جرم سیاسی دیده نمی شود. اجمالاً در تعریف جرم سیاسی، مسئله لطمه زدن به حکومت و در مقام تغییر و سرنگونی آن برآمدن، مطمح نظر است؛ ولی اینکه چه نوع عملی و یا اعمال ممنوعه ای، جرم سیاسی محسوب و از جرم عادی مجزا است، نظر قاطع و

روشنی وجود ندارد. چون بسیاری از اعمالی که به منظور مخالفت و مبارزه با حکومت صورت می‌گیرد یا خود جرم عادی است یا همراه با ارتکاب یک سلسله جرایم است. از طرفی مخالفت ها و انتقادهای که همراه با اقدامات مجرمانه نباشد مانند بحث و به راه انداختن میتینگ و تظاهرات مسالمت آمیز، اصولاً جرم محسوب نمی‌شود؛ خصوصاً در یک نظام دموکراتیک، مشکل در بیان و تعریف جرم سیاسی این است که از یک طرف باید عمل مخالفت آمیز با حکومت، عملی ممنوع و خلاف قانون باشد تا بتوان عنوان جرم به آن داد و از سوی دیگر اگر در قالب جرایم دیگر مثلاً همراه قتل، تخریب و ... باشد هر یک قطع نظر از انگیزه و اثر آنها که مخالفت با حکومت و تضعیف آن است، خود جداگانه جرم عمومی و قابل مجازات اند.^۱

با گذشت نزدیک به دو قرن از عمر واژه جرم سیاسی، هنوز در تعریف آن اتفاق نظر وجود ندارد و کشورها، سازمان ها و مؤسسه های بین المللی برداشت یکسانی از آن ندارند و این ناهماهنگی، روابط کشورها را در مسایلی مانند استرداد و پناهندگی دچار تزلزل می‌کند. توضیح این‌که، ممکن است کشوری عملی را جرم سیاسی و مرتکبی که به آن‌جا گریخته است را مجرم سیاسی به شمار آورد و از تسلیم او به کشور متبوعش خودداری کند حتی به او پناهندگی سیاسی بدهد، در حالی که کشور متقاضی استرداد، چنین برداشتی ندارد و یا کشور دیگری در چنین موردی، جرم را عادی به شمار آورد و با تقاضای استرداد موافقت کند. همین‌طور، این مسئله می‌تواند دست‌آویز دولت‌ها برای پشتیبانی از تروریست‌ها شود و به این بهانه که از نظر آنان جرم ارتكابی، سیاسی است، از تسلیم مرتکب آن به کشور متبوعش خودداری کنند. با این حال، چون تعریف دقیقی و مشترکی از مفهوم جرم سیاسی انجام نگرفته است، هنوز بسیاری از دولت‌ها، حقوقدانان و موسسات بین‌المللی برداشت همسانی از مفهوم جرم سیاسی ندارند.

بنابراین ضرورت بررسی و پرداختن به موضوع جرم سیاسی و فروع مرتب با آن مشخص می‌شود؛ ضمن اینکه در قوانین ما گروهی از جرایم پیش‌بینی شده‌اند که دارای ماهیت سیاسی بوده، ولی به واسطه عدم شمول این قانون، همچنان با این افراد به عنوان مجرم عادی برخورد می‌شود. لذا ضروری است در اجرای اصل ۱۶۸ قانون اساسی و با توجه به قانون جرم سیاسی، تحقیق گسترده‌ای به لحاظ مبانی و آثار جرم سیاسی از منظر فقهی و حقوقی صورت گیرد. زیرا تا ویژگی‌ها و ماهیت جرم سیاسی شناخته نشود امکان اجرای مقررات ارفاقی در حق متهمان یا محکومان سیاسی وجود ندارد؛

^۱ مهرپور، حسین، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، چاپ ششم، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۸، ص ۳۶۳.

۱-۲- بیان مساله

اصطلاح «جرم سیاسی» در قرن نوزدهم میلادی وارد سیاهه قوانین کیفری دولت‌ها گردید و موجب تغییر نگرش در خصوص مجرمان سیاسی گردید. این اصطلاح، از همان آغاز ورودش به حقوق کیفری تاکنون، همواره در فراز و نشیب و معرکه آرای حقوق دانان بوده و دوره‌های مختلفی را پشت سر گذاشته است.

در محدوده قلمرو مباحث جزایی علیه حقوق و آزادی‌های اساسی افراد یا جرایم علیه بنیادها و ارکان زیربنایی و بسیار حیاتی جامعه و یا نهادها و دستگاه‌های تشکیل دهنده قوای حاکمه، مساله جرم سیاسی به صورت یک عنوان عام و فراگیر که همه این عناوین گوناگون مجرمانه را در بر می‌گیرد مطرح می‌شود.^۱ امروزه اغلب دولت‌ها هرچند نوعاً به صورت ظاهری خود را متعهد به رعایت اصول و مبانی در زمینه اندیشه ارفاقی برای مجرمان سیاسی نشان می‌دهند، اما در مقام عمل همه آنها یکسان رفتار نمی‌کنند. به نحوی که وجود نظام‌های مختلف سیاسی سبب شده تا اعمال مخل نظام سیاسی، با توجه به زمان و مکان‌های متفاوت، برخورد اجتماعی متفاوتی را در بر داشته باشد و از این رو تعریف و مصادیق جرم سیاسی را با مشکل روبرو سازد.

اسلام که محور عقیدتی انقلاب اسلامی ایران محسوب می‌شود، به عنوان یک مجموعه مدون و برنامه کامل که داعیه در برداشتن یک نظام حقوقی مستقل و متفاوت در میان سایر نظام‌های حقوقی موجود را دارد. از این رو در سرلوحه و الگوی فعالیت نهاد قانونگذاری کشور پس از انقلاب و استقرار حاکمیت رژیم انقلابی قرار گرفت. از آنجایی که برابر اصل ۱۶۸ قانون اساسی، تعریف و تعیین ضوابط جرم سیاسی می‌بایست براساس موازین اسلامی باشد، عملاً عرصه برای طرح مباحث حقوقی اسلامی در کنار مباحث نوین حقوقی فراهم و مهیا گردید.

به هرحال در مطالعه جرم سیاسی و تاریخ تحولات پدید آمده در این راستا از تاثیرگذاری عمیق وقایع و اتفاقات ناپیدا و در پس پرده از عوامل بعضاً غیرقابل درک موجود در سیاست‌ها و رفتارهای مرتبط با حاکمیت سیاسی دولت‌ها نباید غفلت کرد. توجه دقیق به اظهارات و نمایش‌های عوام فریبانه و توأم با ظاهرسازی و تقدس‌مآبی و مقرون به تظاهر به عشق و علاقه عمیق به حقوق و آزادی‌های انسان که توسط دولت‌های امروز جهان اجرا می‌شود، به همان اندازه در نتیجه‌گیری صحیح و بی‌شائبه از مجموعه این مباحث دخالت داشته و تعیین‌کننده است که توجه به حقیقت و درستی لزوم محترم داشتن چنین حقوق و آزادی‌هایی، اموری که آرمان‌هزاران انسانی بوده است که در راه نیل به آن جان باخته‌اند.

^۱ زینلی، محمدرضا، جرم سیاسی و حقوق جزای اسلامی (مطالعه تطبیقی)، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸، ص ۱۴.

در هر حال این واقعیت مهم را نباید از نظر دور داشت که اصلی ترین و نخستین قربانی جرایم سیاسی و شخص اصلی مورد تهاجم و حمله مجرمان سیاسی که آسیب های عمده ناشی از جرم را متحمل می شود دولت و نهادها و ارگان های وابسته به آن است. در عین حال همین دولت می بایست با جرایم به عنوان پدیده های ناهنجار اجتماعی برخورد و مقابله نماید. جرم سیاسی نیز یکی از این جرایم است چرا که معضل و مشکل بزرگ آن است که از شخص متضرر از جرم توقع داشته باشیم خود اقدام به جلوگیری از جرم و برخورد با مجرم نماید و در عین حال مع و مضار شخصی خود را نیز مورد توجه قرار ندهد و چشم خویش را بر آنها ببندد.^۱

با توجه به این مطلب، از اصول مهم جرم انگاری هر جرمی، تعیین مبانی آن جرم می باشد. به لحاظ مبانی جرم سیاسی، تغییر روش در برخورد با مجرمین سیاسی و وضع مجازات خفیف تر برای آنان از اوایل قرن نوزدهم میلادی، ناشی از تحول در نگرش جامعه و و قانون گذاران نسبت به مخالفان سیاسی بود که ما از آن به مبانی نظری برخورد ارفاقی با مجرمین سیاسی یاد می کنیم و در این عناوین می توان آن را خلاصه کرد: ۱- وجود اهداف متعالی و غیر شخصی در مجرمین سیاسی؛ ۲- ناشی شدن جرم سیاسی از اندیشه های اصلاحی؛

امروزه از دیدگاه اندیشمندان کسی که یک نظر سیاسی یا اجتماعی خاص دارد و تحت تأثیر آن، دست به اقدام می زند یک مجرم فاسد نیست بلکه صاحب نظری است که در انتخاب روش برای تحقق نظر به خطا رفته است. از این رو، هر چند عمل او مجرمانه باشد، اما او یک مجرم واقعی نیست؛ به بیان دیگر، در جرایم ناشی از فکر و نظر هر چند منحرف، قصد تجاوز وجود ندارد و هدف از آن اذیت و آزار و جلب منفعت شخصی نیست بلکه انگیزه ارتکاب آن یک امر اجتماعی است.^۲ این درحالی است که براساس اصول حقوق کیفری، انگیزه نقشی در تحقق جرم نداشته و تنها جزء عوامل مخففه یا مشدد جرم به حساب می آید.

بی شک تعیین جرم سیاسی بایستی به همراه آثاری باشد والا تفکیک این جرم از سایر جرایم عادی بدون اینکه اثری بر آن مترتب گردد، امری بیهوده خواهد بود. در بین دولت ها، این اجماع وجود دارد که مجازات و آیین دادرسی مجرمان سیاسی، باید نسبت به مجرمان عادی متفاوت باشد؛ زیرا این مجرمان دارای اهداف اجتماعی و غیر شخصی و اندیشه اصلاحی هستند. این رویکرد، امتیازاتی با عنوان «رژیم ارفاقی» برای مجرمان سیاسی به همراه داشته است.

^۱ باقری، سامان، نقد و بررسی حقوقی و قانونی جرم سیاسی، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه قم، ۱۳۹۶، ص ۴۳.

^۲ محمدی جورکویه، علی، مطالعه تطبیقی جرم سیاسی، تهران: انتشارات مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۳، ص ۸۸.

جرم سیاسی: واکاوی فقهی-حقوقی مبانی و آثار

از نظر آثار جرم سیاسی، در واقع تغییر روش در برخورد با مجرمین سیاسی و وضع مجازات خفیف تر برای آنان می باشد. این آثار که از اوایل قرن نوزدهم میلادی، ناشی از تحول در نگرش جامعه و قانون‌گذاران نسبت به مخالفان سیاسی بود، منجر به ایجاد یک رژیم ارفاقی خاص برای مجرمین سیاسی شد. منظور از این رژیم ارفاقی، وضع قانون خاص درباره جرم سیاسی و در نظر گرفتن امتیاز برای مجرم سیاسی از حیث دادرسی، مجازات و اجرای آن. این رژیم ارفاقی موجب می شود که در تکرار جرم، تعلیق مجازات، آزادی مشروط، عفو، عدم استرداد و... امتیازات ویژه ای برای مجرمین سیاسی در نظر گرفته می شود.

در حال حاضر، با تصویب قانون جرم سیاسی در سال ۱۳۹۵، ابهام تقنینی در خصوص جرم سیاسی تا حدودی رفع گردیده است. هرچند در بادی امر این قانون، به جهت به رسمیت شناختن واقعیت موجود مجرمین سیاسی در نظام کیفری ایران، اقدامی مترقی تلقی می‌شود؛^۱ لکن این قانون از حیث ماهوی و شکلی با ایرادات عدیده و غیر قابل اغماضی نظیر نقض اصل کیفیت قانون، استفاده از عبارات مبهم و... مواجه است، به خصوص آنکه احاله دادرسی این جرایم به قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و اجتناب از تصریح به تضمینات دادرسی ارفاقی جرایم سیاسی، خود مشکلی مضاعف ایجاد نموده که می‌تواند حقوق متهم یا مجرم سیاسی را به مخاطره اندازد.

۱-۳- سوالات تحقیق

در ذیل به سوالات اصلی تحقیق که دغدغه محقق بوده و مبنای نظریه تحقیق را تشکیل می دهد، می پردازیم.

الف) سوالات اصلی

- ۱- مبانی فقهی-حقوقی جرم انگاری جرم سیاسی چیست؟
- ۲- نظام فقهی-حقوقی جرم سیاسی، در عمل چگونه منجر به نظام ارفاقی واقعی برای مجرم سیاسی خواهد گردید؟

ب) سوالات فرعی

- ۱- با توجه به ماهیت جرم سیاسی، آیا جرم سیاسی مستقل از سایر جرایم بوده یا وصفی برای برخی جرایم می باشد؟
- ۲- آیا حقوق کیفری اسلام، جرم سیاسی را به معنای مصطلح امروزی بیان نموده است؟

---

^۱ کاظم پور، ثنا، بررسی تحولات جرم سیاسی در ایران با نگاهی به قانون جزای فرانسه، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه تبریز، ۱۳۹۶، ص ۴.